چاوپێکەوتنێک لەگەڵ د. کەمال مەزهەر

ئامادەکردنی: شیلان ئەحمەد

پێشەکی

دەمێک بوو نووسینەکانی نووسەر و مێژوونوسی کورد، د. کەمال مەزهەر سەرنجی ڕاکێشابووم. هەر لەسەرەتادا کە دەستم بە خوێندنەوەی مێژووی هاوچەرخ کرد بە نووسین و لێکۆڵینەوەکانی ئەو نووسەرە دەستمپێکرد. زۆرم حەزدەکرد لە نزیکەوە ببینم و چەند پرسیارێکی ئاڕاستە بکەم بەتایبەتی دوای ئەو گۆڕان و پێشکەوتنەی کە لەم هەشت ساڵەی ڕابردوودا لەسەر ڕەوتی نووسین ڕویدا. ئەوەی زیاتر پاڵیپێوەنام ئەم چاوپێکەوتنە سازبکەم دوورکەوتنەوەی مامۆستا کەمال بوو لەم چەند ساڵەی ڕابردوودا لە خوێنەران و ڕۆشنبیرانی کورد لەناو کوردستاندا. چونکە لەدوای ڕاپەڕینەوە نووسەر هیچ نووسین و بڵاوکراوەیەکی نییە لێرە. ئەو نووسین و بڵاوکراوانەی کە لەلای خۆشیەوە بڵاویدەکاتەوە بەدەگمەن دەگەنە ئێرە وە ئەوەی کە دەشگاتە بەردەستی خوێنەران، خوێنەر ئەو سودەی لێنابینێت. بۆیە هیوادارم بەم کارەم توانیبێتم خوێنەران و ڕۆشنبیران شادبکەمەوە بە بۆچوون و بیروڕاکانی ئێستای نووسەر.

شیلان ئەحمەد
ئەیلولی ١٩٩٨

شیلان: حەزدەکەین سەرەتا باسی ژیانی خۆتمان بۆ بکەی، لەکوێ و کەی لەدایکبوویت، باوکت چ کارە و چەند منداڵی هەبووە...؟

کەمال مەزهەر: لە ١٤ی شوباتی «١٩٣٧» لە ئاغجەلەر لە کەرکوک لەدایکبووم، بەڵام لە پێناسەکەمدا لەدایکبووی سلێمانیم. باوکم فەرمانبەر بوو، سێ خوشک و برایەکم هەیە، باوکم کە کۆچی دوایی کرد معاون شورتە بوو لە ساڵی «١٩٥٣» .

شیلان: چۆن مێژووت هەڵبژارد؟

کەمال مەزهەر: لە پۆلی دووی ناوەندی بووم مامۆستایەکمان هەبوو ناوی (حمەڕەش)بوو خەڵکی کۆیە بوو مێژووی پێدەوتینەوە، وانەکەی زۆر بەلەزەت دەوتەوە زۆر پاراو بوو، ئەو کاتە سەرەتای خۆشەویستیم بوو بۆ مێژوو. بەرلەوەش کە باسی (ئەمین زەکی بەگ) دەکرا وەک مێژوونووس زۆر سەرنجی ڕادەکێشام. ئەوەی ڕاستی بێت مامۆستا ئەمین زەکی بەگ دوورە خزمایەتیەکی هەبوو لەگەڵ دایکما. وە لە پۆلی پێنجی ناوەندی بووم دوو کتێبی مێژووم خوێندەوە هی دوو مێژوونووسی گەورە (د. مجید خدوری) وە (د. زکی صالح) کە ئەوەندەی تر حەزم لە مێژووکرد.

شیلان: باسێکی هەردوو دکتۆراکەت؟

کەمال مەزهەر: لەسەرەتادا چومە بەشی مێژووی کۆلێژی پەروەردە کە ئەوسا پێیان دەوت (دار المعلمین العالیة) لە خوێندندا زۆر باش بووم. لە پۆلی یەک لە کۆلێژی پەروەردە هەستمکرد کە دەبێ ڕووبکەمە مێژووی کورد ڕاپۆرتێکی زانستیم نووسی دەربارەی مێژووی کورد. لە پاش شۆڕشی گەلاوێژی «١٩٥٨» بە ساڵێک کۆلێژم تەواوکرد. دوای ئەوە لە ساڵی «١٩٦٠» چوم بۆ شورەوی. حوزەیرانی «١٩٦٣» دکتۆرای یەکەمم وەرگرت، تشرینی دووەمی «١٩٦٩» دکتۆرای دووەمم وەرگرت. دکتۆرای دووەمم لەسەر ناوک واتە (علوم) بوو، لە چەند وولاتێک ئەو بڕوانامەیە هەیە، لە ئینگلتەرا و ئەلمانیا پێی دەوترێ خوێندنی دوای دکتۆرا. نامەی دکتۆرای دووەمم سێ بەرگە نزیکەی هەزار لاپەڕەیە دەنگێکی باشی دایەوە، چاپەمەنیەکانی سۆڤیەت لەسەریان نووسی وەپاش دە ساڵ کۆڕێکی ڕێزگرتنیان بۆ بەستم لە یەکێتی نووسەرانی عێراق لەوێ باسی ئەوەم کرد کە چۆن لە وولاتی شورەوی ئەوەی دەمویست لەڕووی زانستەوە لەبەردەمما بوو، گەورەترین کتێبخانە و سەرچاوەی دەگمەن و مەودای بڵاوکردنەوەی زۆر.

شیلان: سەرچاوەی جیاوازمان هەیە باس لە ڕەچەڵەکی کورد یاخود ئەصڵی کورد دەکەن، جەنابتان ئەصڵی کورد دەگەڕێننەوە بۆ کەی و چۆن پەیدابوون؟

کەمال مەزهەر: دەربارەی ڕەگەزی کورد وەک ووتت سەرچاوەی جیاواز و زۆرمان هەیە لە هەموان باشتر ئەمین زەکی بەگ بە شێوازێکی زانستی باسەکەی هەڵسەنگاندوە. شارەزایم لە مێژووی نوێ و هاوچەرخ نەک لە مێژووی کۆن تەنها وەک ڕوناکبیرێ وەک شارەزایەک ئەوەندە هەیە کە ڕا و بۆچوونەکەی ڕۆژهەڵاتناسی گەورە (مینۆرسکی) دەربارەی ڕەگەزی

کورد کە لە ساڵی «١٩٢٧» لە ئەنسکلۆپیدای ئیسلام بڵاویکردۆتەوە، کە دەڵێ (میدییەکان باپیرە گەورەی کوردن)ئەو ڕایەم لە هەر ڕایەکی تر بەلاوە پەسەندترە، بەڵام نابێ ئەوەش لەیادبکەین کە بەر لە هاتنی میدیەکان بە هەزار ساڵ گەل و نەتەوەی تر لەناو خاکی کوردستاندا ژیاون وەک بوتیەکان و لۆلۆ و کاشیەکان و خوریەکان و... هتد کە هەڵبەت ئەوانەش بەجۆرێک لە جۆرەکان دەبێت لەناو بۆتەی میدیەکاندا توابنەوە و بە هەموویان ئەم گەلی کوردەی ئێستایان دروستکردبێت. تەنانەت ئێستا پێموایە ڕوناکبیری ئەوتۆ هەیە کە ڕەگەزی کورد لە سۆمەریەکان کە کۆنترین دەستەی ناوچەکەن جیاناکەنەوە. هەرچۆن بێت ڕوناکبیری کورد هەقی خۆشیانە کە زۆر بایەخدەدەن بە ڕەگەزی کورد یان با بڵێین بە ڕابردووی نەتەوەکەیان ئەمە لە شوێنی خۆیەتی، بەڵام گریمان کە مێژووی ڕابردووی کورد زۆر دێرین نییە یان با بڵێین دەوری ژیاری یان شارستانێتیان زۆر دیارنییە وەک نەتەوەپەرستانی گەلانی تر دەڵێن. بەڵام ڕاستیەک لەئارادایە کە ئیمڕۆ لەسەر نەخشەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست نەتەوەیەکی گەورەی «٣٠» ملیۆنی هەیە کە مافی ژیان و سەرفرازیان هەیە جا با ڕابردووی هەرچۆنێک بووبێت هەرچەندە لەڕاستیدا گەلی کورد خاوەنی ڕابردوویەکی پڕ لە شانازیشە.

شیلان: نووسینەکانت هەمووی لەسەر مێژووی نوێیە وەک خۆت ووتت شارەزایت زیاتر لە مێژووی نوێدا هەیە بەڵام ئایا هەوڵتنەداوە نووسینت هەبێ لەسەر مێژووی کۆن؟ هەستدەکەم لەسەر ئەمارەتی بابان مێژوونووسمان کەمە کە لێکۆڵینەوەیان کردبێت، جەنابتان هیچ نووسینێکتان هەیە لەسەری؟

کەمال مەزهەر: مێژوو دەریایەکی ئێجگار بەرفراوانە هەر کەسە دەتوانێت بە چەمکێکی ئەو مێژووەوە خەریکبێت. جاران کارێکی وا دەلوا کە بەسەرجەم و سەرانسەری هەموو ڕوداوەکانی ئەو مێژووە لە دێرزەمانەوە خەریکببێت بەڵام ئێستا ئەو کارە لەوێزەی کەسدا نییە. من بەش بە حاڵی خۆم تا ئێستا فریانەکەوتوم لە بەشێکی کەمی مێژووی نوێ و هاوچەرخی کورد زیاتر بکۆڵمەوە. ئێستا بەچاوی خۆت کتێبخانەکەم دەبینی کە بریتیە لە هەزاران کتێب و سەرچاوەی هەمەجۆر کە بەشێکی زۆریان دەربارەی مێژووی کوردن و شتی زۆر دەگمەنیان تێدایە کە هەموویان پێویستیان بە لێکۆڵینەوەیە سەربارەی ئەو کتێبانەی دەیبینیت هەزارەها بەڵگەنامەی دبلۆماسی و شتی تری نهێنیم هەیە کە بەشی هەرە زۆریان دەربارەی کوردن وە بەشێکی زۆر لەو بەڵگەنامانە هی ئینگلیزەکانن بایەخی ئەو جۆرە بەڵگەنامانە بێئەندازەیە. جا من خەو بەو ڕۆژەوە دەبینم کە تیایدا فریابکەوم لەڕێگەی ئەو بەڵگەنامانەوە لە چەند لاپەڕەیەکی تری مێژووی نوێ و هاوچەرخی کورد بکۆڵمەوە.

لە نووسینێکی خۆمدا ووتومە وێنەی ڕاستەقینەی ڕابەرانی کوردی وەک بەدرخانیەکان و شێخ سەعیدی پیران و شێخی بەردەقارەمان و قازی موکریان و ڕابەرانی بارزان و ئەوانی تر وان لە دووتۆی ئەو بەڵگەنامانەدا ئەوەندە هەی دەتوانم بڵێم وەک مێژوونووسێک شانازی بە خەباتی نەتەوەکەمەوە دەکەم هەرچەندە ئەو خەباتەش بێ کەموکورتی و بێ هەڵە نییە، بەڵام ئەگەر ئەو خەباتە سەختە نەبووایە دەمێک بوو نەتەوەی کورد ببوو بە بەشێک لە ڕابردوو، من لەو قوژبنەوە سەیری مێژووی نوێ و هاوچەرخی کورد دەکەم ئەگینا سەرەتا لە هەر لایەنێکی تر زیاتر حەزم لە توێژینەوەی مێژووی کۆنی کورد دەکرد، تەنانەت بەشێک لە ووتارەکانی زووم بۆ ئەو لایەنەی مێژووی کورد تەرخانکراوە، کە چوم بۆ وولاتی شورەوی نیازم وابوو لەسەر مێژووی کۆنی کورد بنووسم بەڵام لەوێ خوالێخۆشبوان د. ڕەحیمی قازی و د. عەلی گەلاوێژ قەناعەتیان پێکردم کە بۆ ئیمڕۆی نەتەوەی کورد هەوڵبدەم.
لێکۆڵینەوەی مێژووی نوێ و هاوچەرخی کورد بایەخێکی ئێجگار گەورەی هەیە لەگەڵ ئەوەشدا بەپێی توانا بایەخم بە مێژووی بابانەکان داوە هەر سەرچاوەیەک دەربارەی مێژووی بابانەکان بێت هەوڵمداوە وەدەستیبهێنم.

شیلان: لە ڕابردوودا بە تەئسیری ئایدۆلۆژیا هێندێک بابەتی مێژوویت ساغکردۆتەوە وەک شۆڕشی بیست و ژیانی کوردی سۆڤیەت و بەشداری کورد لە کوشتاری ئەرمەندا. ئایا بەپێویستی نازانی ئێستا پیایاندا بچیتەوە و دەستکاریان بکەیت؟

کەمال مەزهەر: من شانازی بە نووسینەکانی خۆمەوە دەکەم هەمیشە هەوڵمداوە چەند بتوانم بێلایەنانە لە ڕوداوەکان بکۆڵمەوەو تەتەڵەیان بکەم، چونکە لەو باوەڕەدام بەو جۆرە دەتوانم خزمەتی گەلی کورد بکەم وابزانم هەر ئەو بێلایەنیەیە یان ئەو کیانە زانستیەیە کە کارێکی وایان کردووە نەک تەنها لای کورد بەڵکو لای غەیرە کوردیش مەقبوولبم، ڕەنگە ئاگاداربی کە ژمارەیەک لە بەرهەمەکانم کراون بە ئینگلیزی و فەرەنسی و فارسی و تورکی، تەنانەت بەرهەمی واشم هەیە کە لە دەرەوە بە پیتی لاتینی دیسان چاپکراونەتەوە وەک ئەو کتێبەم کە ناوی «چەند لاپەڕەیەک لە مێژووی گەلی کورد»ە. وە زۆربەی ئەو بەڵگەنامانەی کە ئەیدۆزمەوە بۆچوونەکانی ڕابردووم زیاتر دەچەسپێنن لەبەرئەوە لە هیچ نووسینێکم پەشیمانیم هەڵبەت بە پێی یاسای زانست نووسینی ئەمڕۆ لە نووسینی دوێنێ باشترە بۆیە ئەگەر بە بەرهەمێکمدا بچمەوە دوورنییە دەوڵەمەندتری بکەم، وە زۆر بەداخەوە مەودای ژیان زۆر کورتە هیچ نووسەرێک باوەڕناکەم هەموو ئەو شتانەی لە مێشکیاندایە یان پرۆژەیان بۆ داناون فریابکەون بیان نووسنەوە.

شیلان: هەستناکەیت کە پەلە لە نووسینەکانتا هەیە؟

کەمال مەزهەر: بڕیاری ئەوە بۆ من نیە بۆ خوێنەرانە، هەمیشە هەوڵئەدەم نووسینەکانم لە هەموو ڕوویەکەوە تەواوبن، لەوەتەی بووم بە قوتابی لە کۆلۆژی پەروەردە زۆربەی کاتم لە ناو کتێبدا بردۆتەسەر ئێستاش ڕۆژنیە بەر لە مەلابانگدان هەڵنەستم و دەستنەکەم بەکار. من ئەزانم زۆرکەس پەلە ئەکەن لەوەشا گلەییان لێناکرێ بەڵام من سەروەت و سامانێکی ئەوەندە زۆرم لەبەر دەستایە کە تاڕادەیەکی زۆر یارمەتیمئەدەن بەرهەمەکانم کامڵبن لەگەڵ ئەوەشدا ئەو حوکمە هەر هی خوێنەرانە.

شیلان: تۆ زۆربەی کاتت بۆ مێژووی عێراق تەرخانکردووە بەردەوام سەرپەرشتی قوتابیانی خوێندنی باڵا دەکەی، ئایا کاتی ئەوە نەهاتووە بەتەواوی خۆت بۆ مێژووی کورد تەرخانبکەیت کە کەم کەس ئیشی تێدا دەکەن؟

کەمال مەزهەر: مێژووی کورد لەسەروو هەموو شتێکەوەیە بەڵام سروشتی کارەکەم کارێکی ئەوتۆی کردووە کە زۆربەی قوتابیەکانم خەریکی مێژووی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی نزیک و ناوەڕاست بوون وەک مێژووی نوێ و هاوچەرخی ئێران و عێراق، هەمیشە ئاواتم ئەوەبووە کە دەرس بە قوتابیانی کورد بڵێمەوە، بەداخەوە دەرفەتی تەواوی ئەوەم بۆ هەڵنەکەوتووە کە لە هەندەران لە ساڵی ١٩٧٠گەڕامەوە تەنها یەک ساڵ ڕێگەم پێدرا لە بەشی کوردی کۆلیژی ئاداب دەرس بڵێمەوە، یەکێ لە قوتابیەکانم د. شوکریە ڕەسوڵ بوو دەتوانی لەو بپرسی کە ئەو قوتابیانە چەند بە پەرۆشبوون کە لە پۆلی چواریش هەر من مێژوویان پێبڵێمەوە.

شیلان: کتێبەکانی «قضایا دولیە فی شرق الاوسط و الطبقە العاملە العراقیە و تاریخ ایران الحدیث و المعاصر و ثورة العشرین» ئەمانە پەیوەندییەکی وایان بە مێژووی کوردەوە نییە وە کاتێکی زۆریان بردوی، بۆچی؟

کەمال مەزهەر: خۆی شتێکی زۆر باشە گەر مێژوونووس بتوانێ لە چەند دەرگایەک بدات لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵمداوە بەپێی توانا کە ئەو بابەتانەی دەربارەی کورد نین جێگە بۆ مێژووی کورد بکەمەوە تیایاندا، بەشێ لەو بەرهەمانەم وەک دەرس وتۆتەوە کە شتەکە کامڵبووە و بە پێویستم زانیوە نەفەوتێ بڵاومکردونەتەوە؛ سەرباری ئەوە من گەر بە ووردی دەربارەی

مکیاڤیلی بنووسم یان دەربارەی سیاسەتی وولاَتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکا هەڵبەتە بەوجۆرە سەرنجی خوێنەرانی کوردیش ڕادەکێشم هەر لەبەر ئەوەشە بەشێ لەو کتێبە عەرەبیانەی نووسیومن کراون بە کوردی، دوانیان کاک فوادی مەجید میسری کردونی بە کوردی «چینی کرێکارانی عێراق و رینیسانس» هەروەها چیرۆکنووسی بەناوبانگ کاک حسێن عارف ئەو کتێبەی کە لەسەر مکیاڤیلی نووسیبووم کردویەتی بە کوردی. خۆزگە هەموو ڕووەکانی ژیان وەها لەباربوایە بۆم کە بمتوانیایە سەرجەمی نووسینەکانم بۆ مێژووی کورد تەرخانبکەم، تۆ نابێت ئەوەت لەبیربچێت من مامۆستای زانکۆم وە لە زانکۆدا مەودای لێکۆڵینەوە دەربارەی مێژووی کورد یەجگار تەسکە بە پێچەوانەی ئەدەب و زمان کە بەشی تایبەتیان بۆ تەرخانکراوە.

شیلان: لە مێژە دەنگ هەیە کتێب لەسەر سمکۆ و کوردستان لە نێوان یەکەم و دووەم جەنگی جیهانیدا بلاَوبکەیتەوە، بۆچی بلاَویان ناکەیتەوە؟

کەمال مەزهەر: گەلێ بەڵگەنامەی بایەخدارو ونم دەربارەی سمکۆی شکاک دۆزیوەتەوە، هەر بۆ وێنە لەم ڕۆژانەدا نامەیەکی دەگمەنی سمکۆم دۆزیەوە کە بۆ بابەکر ئاغای پشدەری نووسیوە، لەبەرئەوە یەکێ لە پرۆژەکانم دانانی کتێبێکی گەورەیە لەسەر سمکۆ ئەگەر تەمەن و ژیان دەرفەت بدەن.

شیلان: بەم دواییە بەڵگەنامەی ئینگلیزیت دەستنەکەوتووە؟ وە ئایا ئیشیان لەسەر ئەکەیت؟

کەمال مەزهەر: بە هەزاران بەڵگەنامەی بەریتانیم هەیە یەک لەیەک بەکەڵکترن، پڕن لە زانیاری دەگمەن و بایەخدار هەر دەربارەی بزوتنەوەکانی شێخ مەحمود یان سمکۆ بەسەدان بەڵگەنامەی بەریتانی هەیە، ئەو بەڵگەنامانە سامانێکی کەمهاوتان، هەندێ مێژوونووس پێیان وایە کە مێژووی ڕاستەقینە ئەو مێژووەیە کە پشت بە بەڵگەنامە دەبەستێ، من بەردەوام خەریکی ئەو بەڵگەنامانەم لە ڕێکخستنیان، لێکۆڵینەوەیان، تەرجەمەی بەشێکی زۆریان هەروا کارێکی ئاسان نییە. وە وێنەی ڕاستەقینەی زۆر لە نیشتمان پەروەرانی کورد وان لەو بەڵگەنامانەدا بۆ نمونە (ڤیڤیان هۆلد) کە سکرتێری نوێنەری بالاَی بەریتانیا بوو لە عێراق لە ساڵی ١٩٣١ ڕاپۆرتێکی هێند نازداری دەربارەی شێخ مەحمود نووسیوە کە هیچ کوردێکی دڵسۆز نەیتوانیوە تا ئێستا شتێکی وا نازدار بنووسێ، ئەوە چەند ساڵێکە پێوەم کە

بڵاویبکەمەوە، بەڵام بەداخەوە سەرقاڵی دەرفەتی ئەو کارەی نەداوم، یان وێنەی سەید ئەحمەدی خانەقا و ڕەشید جەودەت و مەحمود جەودەت و سمایل بەگی ڕەواندزی و سمایل حەقی شاوەیس و تۆفیق وەهبی و ڕەفیق حلمی و مەلا فەنی هەولێر و مەلای گەورەی کۆیەو گەلێکی تر لەو بەڵگەنامانە جێگەی شیاویان هەیە کە وامان لێدەکەن ئەو زاتانە زیاتر بناسین. نمونەیەکی سەیرت پێبڵێم ئەویش دەربارەی دیوانی «حەمدی»یە کە ماوەیەک لەمەوبەر لە فایلەکانی وەزارەتی کاروباری ناوخۆدا دۆزیومەتەوە کە بە دووروودرێژی باسی ئەو شاعیرە گەورەیەمان دەکات کە چۆن لە کۆتایی بیستەکاندا یان لە سەرەتای سیەکاندا مەلا نەجمەدینی بەناوبانگ هەوڵی داوە چاپیبکات بەڵام ڕێگەی پێنەدراوە لەبەر ئەو سۆزی کوردایەتییەی کە لە شیعرەکانیدا هەیە، تەنانەت بەشێک لەو دێڕە شیعرانە لەناو فایلەکەدا کراون بە عەرەبی، باوەڕناکەم کەسێک لە شارەزایانمان ئاگاداری ئەو ڕاستیەبن. وە هەر لەناو ئەو بەڵگەنامانەدا دەست و خەتی پیرۆزی ڕابەران و ڕوناکبیرانی کوردم دەستکەوتووە، ماوەیەک لەمەوبەر ئەو داخوازیەم دۆزیوەتەوە کە لەناوەندی بیستەکاندا ڕۆژنامەنووس و مێژوونوسی بەناوبانگ حسێن حوزنی موکریانی بەدەست و خەتی خۆی پێشکەشیکردووە.

شیلان: بۆچی بایەخت بە بیرەوەری بەساڵچووەکان نەداوە وەک سەرچاوەیەکی مێژوویی، لە کاتێکدا کورد بەشی هەرە زۆری بەڵگەنامەکانی خۆی لەدەستداون؟

کەمال مەزهەر: زۆرم بایەخ داوە بە بیرەوەی، ئەوانەی تۆ پێیان دەڵێیت بەساڵاچووەکان. ساڵی ١٩٧٠ هەر کە گەڕامەوە یەکسەر دەستمکرد بە تۆمارکردنی بەشێک لە بیرەوەریەکانی سمایل حەقی شاوەیس و فواد مەستی و بەشێکیشم لە بیرەوەریەکانی ئیحسان نوری پاشا تۆمارکرد، سەرباری ئەوە گەلێک بە بیرەوەریەکانی لیوای خانەنشین «فواد عارف»ـە وە خەریکبووم وە بەرگی یەکەمی لەژێر سەرپەرشتی مندا ئامادەکرا، جگەلەوە ئێستا بە بەرگی دووەمی ئەو بیرەوەریانەوە خەریکم کە لە «٧» شریتدا تۆمارمکردوون. ئەمە چەند ساڵێکیشە بە بیرەوەریەکانی ئەحمەد موختار بابانەوە خەریکم کەپێموایە لەم چەندانەدا تەواویاندەکەم و بەرهەمێکی بەنرخ دەبێت بۆ مێژووی هاوچەرخی ڕۆژگاری پاشایی لە عێراق، بەشێک لەو بیرەوەریانەی من ئامادەمکردوون ڕۆژنامەی «الحیاة»ی لەندەنی زۆر بە بایەخەوە دوو ژمارەی خۆیدا بڵاویکردنەوە کە دوو لاپەڕەی گەورەی ئەو دوو ژمارەیەیان پڕکردۆتەوە. بڕوابکە لەوەزیاتر فریاناکەوم، من ئێجگار هەست بە ماندووبوون دەکەم، بەیانی نییە گوێم لە دەنگی مەلای مزگەوتەکانی بەغداد نەبێ، کە خەڵک دەچنە مزگەوت بۆ نوێژ منیش لە کتێبخانەکەی خۆمدا خەریکی نوێژکردنم بە تایبەتی بۆ مێژووی گەلی کورد.

شیلان: چۆن کوردناسانی بیانی هەڵدەسەنگێنی. ڕوس و ئەوروپی بۆچونی کامیان زانستی ترو واقیعی ترە؟

کەمال مەزهەر: کتێبێکی «تۆمابوا» کوردناسی فەرەنسی لەم چەندانەدا لە هەولێر بە عەرەبی چاپکراوە پێشەکی ئەو کتێبە من نووسیومە زۆر حەزدەکەم بیخوێنیتەوە چونکە وەڵامی ئەم پرسیارەتی تێدایە. ئێمە زۆر قەرزاری کوردناسانین جا ئەوان ڕوس بن یان ئینگلیز یان ئەڵمانی یان هەر میللەتێکی تر ئەوان خزمەتێکی ئێجگار گەورەی زمان و ئەدەب و مێژووی گەلی کوردیان کردووە هەر بەم بۆنەیەشەوە ئەوەشت وەبیردێنمەوە کە لە دوا ژمارەی ڕەنگین وتارێکم لەسەر ئەو فەرهەنگە نایابە بڵاوکردۆتەوە کە ئەندازیار «صلاح سعدلله» داینا‌وە لەوێشدا وەڵامی ئەم پرسیارە دەخوێنیتەوە.

شیلان: لە کتێبی کوردستان لە ساڵەکانی جەنگی جیهانی یەکەم کاتێ باسی کوشتاری ئەرمەن دەکەیت بەتایبەتی دیوە ڕەشەکەیت سەبارەت بە بەشداری کورد باسکردووە، لەمەشدا هەوڵتداوە ڕای پێشکەوتنخوازی خۆت دەربخەیت، لە کاتێکدا گەلی کوردیش دەوریان لە ڕزگاریکردنی ئەرمەندا هەبووە، بیرەوەریەکانی میجەر نوئیل ئەوانەی کە کراون بە کوردی و هەروەها ئەوانەی کە نەشکراون چەندین نموونەی لەسەر دەوری پیاوانەی کورد تێدایە؟

کەمال مەزهەر: لە ڕاستیدا مێژووی کورد بەهۆی کوشتاری ئەرمەن لە ڕۆژئاوادا زۆر شێوێندرابوو، من لەو بەشەی کتێبەکەی خۆمدا هەوڵمداوە بەپێی توانا هەموو ڕاستیەکان نیشانبدەم، ئێستاش بیرمە یەکێ لە مامۆستاکانم هاتەسەرم زۆر بە تورەیی لێی پرسیم: کەمال ڕاستە تۆ نووسیوتە کە کورد ئەرمەنیان کوشتووە؟ لە وەڵامدا پێمووت: بەڵێ مامۆستا ڕاستە چونکە کورد ئەرمەنیان کوشتووە بەڵام وادیارە جەنابت کتێبەکەمت نەخوێندۆتەوە چەند خۆشدەبوو بە هەستێکی زانستیانە وەڵامی ئەو بەشەی کتێبەکەمت بدایەتەوە. من لەو بەشە بە دروستی ووتومە کە کورد داردەستێکی بێتوانابوو بەدەست تورکە شۆڤێنیەکانەوە، وە هەر لەوبەشەی کتێبەکەم بە دووورودرێژی باسی ئەوەم کردووە کە چۆن کورد هەمان کات داڵدەی گەلی ئەرمەنیان داوە، کێشەی خوێندەوارە هەست ناسکەکانمان ئەوەیە دەیانەوێ هەر بە شانوباهوی گەلی کورددا هەڵبدەن لە کاتێکدا کوردیش وەک هەموو گەلانی تری گێتی کەوتۆتە هەڵەوە، وە نابێ مێژوونوس چاو لەو هەڵانە بپۆشێ تا یاریدەبدرێ بۆ دووپاتبوونەوەی؛ ئەوەی بۆ من شانازییە کە ئەو بەشەی کتێبەکەم بوو بە باسی نامەیەکی ماجستێری سەربەخۆ لە زانکۆی سۆربۆنی فەرەنسی.

شیلان: ئایا ئەو هەڵانەی کورد لە مێژوودا تۆماریکردوون بەڕای جەنابتان دووبارە بوونەتەوە گەر دووبارە بوونەتەوە هۆی دووبارە بوونەوەیان چییە؟

کەمال مەزهەر: هەموو هەڵەیەکی مێژووی بارودۆخی تایبەتی خۆی هەیە، سەرباری ئەوە سەرنج دەربارەی هەڵە لە یەکێکەوە بۆ یەکێکی تر دەگۆڕێت لەوانەیە ئەوەی بەلای منەوە هەڵەبێ لەلای یەکێکی تر وانەبێ، بەڵام هەرچۆنێک بێت دەبێت مەبەستی سیاسی لەگەڵ هەڵسەنگاندنی مێژوویدا تێکەڵ نەکرێت. لەوانەیە ڕابەرێکی سیاسی ناچاربێت هەنگاوێ یان چەند هەنگاوێ لەبەردەمی نەیار و دوژمندا پاشەکشێ بکات بۆ مەبەستێکی گەورە. هەر بۆ نموونە لینین لەو بڕوایەدابوو کە دەبێ لە ساڵی ١٩١٨ تەنازولێکی گەورە بدات بە ئەڵمانەکان و دەست لە نزیکەی ١٥٠ هەزار کیلۆمەتری چوارگۆشەی وڵاتی شورەوی هەڵبگرێ لە پێناوی پاراستنی دەستەڵاتی بەلشەڤیەکان، بە پێی بۆچوونی خۆی سیاسەت بێ مساوەمە نابێت تەنانەت پێغەمبەر گەلێ جار لە پێناوی ئیسلامدا مساوەمەی گەورەی کردوەو چاوی لە کوشتنی حەمزەی مامی پۆشی و دەستی خستە ناو دەستی ئەبوسفیان کە یەکە دوژمنی گەورەی ئیسلام بوو.
گرنگ ئەوەیە سیاسی تاکتیک بگۆڕێ لە پێناوی بەرژەوەندی گشتی بەڵام بە هیچ جۆرێ توخنی خاڵە سەرەکیەکانی ستراتیج نەکەوێت ئەمیان دەبێت نەگۆڕێت.

شیلان: بەڕای تۆ کورد لە چ سەردەمێکدا ئەوپەڕی دەستەڵاتی هەبووەو لەدەست خۆی داوە؟

کەمال مەزهەر: کورد لە ڕابردوودا لە سەردەمی کۆندا وە لە سەردەمە ناوەنجیەکاندا هەمیشە دەستەڵاتی خۆی هەبووە، بوونیەکان بۆ ماوەی ٤٠٠ ساڵ فەرمانڕەوایی باشوری عێراقیان کردووە، میدیاکان لەگەڵ بابلیەکان دەستیان تێکەڵکردو ساڵی ٦١٢ی پێش زاین تەخت و تاراجی ئیمپراتۆریەتی ئاشوریان تەفروتوناکرد. کورد تا ناوەندی سەدەی نۆزدەهەمین وەک هەموو گەلانی تر میرنشینی خۆی هەبووە، بەڵام بەختی کورد لە ئاستی جوگرافیادا نەیهێنا. لە دوای شۆڕشی پیشەسازییەوە وە لە دوای ئەوەی نەتەوەپەرستانی گەلانی دراوسێی کورد دەستەڵاتیان وەرگرت لەوساوە گلۆڵەی ئەم گەلە کەوتە لێژی، پێموایە سەرکەوتنی شۆڕشی ئۆکتۆبەری ساڵی ١٩١٧ لە ڕوسیا بۆ هەمووان خێریدایەوە تەنها بۆ کورد نەبێت، چونکە تەنانەت ئەوانیش ئامادەنەبوون دڵی دەستەڵاتدارانی ئەو گەلانەی کورد لەگەڵیاندا دەژیان لە خۆیان بڕەنجێنن. بەداخەوە خەباتی گەلان تابێت سەختتر دەبێت بۆیە هیچ گەلێک بێ دەستی

یاریدەو پشتگیری نەگەشتۆتە ئەنجام، جاری وا هەبووە ڕاپەڕینێکی گەورەی کورد ناوچەیەکی بەرفراوانی هەژاندووە کەچی لەگەڵ ئەوەشدا بەدەگمەن ڕۆژنامە ئەوروپییەکان ئاوڕیانلێداوەتەوە.

شیلان: ڕات بەرامبەر ئەو ناودارانەی خیانەتیان تۆمارکردووە لە مێژوودا لە پێناوی بەرژەوەندی خۆیان چییە؟

کەمال مەزهەر: هەڵبەت ئەو کەسەی خیانەت لە مێژووی گەلەکەی دەکات حوکمی ڕای گشتی و مێژوو بەسەریدا ئاشکرایە، لێرەدا سەرگوزشتەیەکی فۆلکلۆری کوردیم وەبیردێتەوە کە لە ڕاستیدا ڕوویداوەو کاتی خۆی کوردەکانی وڵاتی شورەوی بۆیان گێڕامەوە پوختەی ئەو سەرگوزشتەیە ئەوەیە کە دەڵێ: (لە ڕاپەڕینەکانی کوردا دژی عوسمانیەکان کوردێک دەکەوێتە داوی خۆفرۆشییەوە بەڵام هەر زوو شۆڕشگێڕان دەستگیریدەکەن و لە گوندەکەی خۆی دەستدەکەن بە دادگاییکردنی، هەر یەکەی حوکمێکی بۆ پێشنیازدەکات، یەکێ دەڵێ؛ دەبێ هەموو لەشی لە هەنگوین هەڵسوین و لەبەر گەرمای ڕۆژدا بە درەختێکەوە بیبەستینەوە تا ئەوپەڕی ئازار بەدەست مێش و مەگەزەوە بچێژێ. یەکێکی تر دەڵێ؛ با لاقێکی ببەستین بە وڵاخێکەوەو لاقەکەی تری بە وڵاخێکی ترەوە و بەناو گوندەکەدا ڕای کێشین تا هەپرون بەهەپرون دەبێت، بەوجۆرە هەریەکەی جۆرە سزایەکی بۆ پێشنیازدەکات، لەناو هەمواندا پیرەمێردێک دەڵێ؛ پێشنیازی من ئەوەیە کە هیچی لێنەکەین و بەرەڵایبکەین با بەسەر شۆڕی لەناوماندا بژی بەو مەرجەی ئیتر هیچ کەسێ لە ئێمە مناڵی خۆی بەناوی ئەوەوە نەنێت، واتە ناوەکەی لە نەوەی خۆمان حەرامبکەین ئەوە گەورەترین سزایە).

ئەوەندەش هەیە دەبێت مێژوونوس لە حوکمەکانیدا پەلەنەکات و ووردبین بێت و هەموو لایەنەکان هەڵسەنگێنێ پاشان حوکمی ڕەوای خۆی بدات. ساڵەهای ساڵە فەرەنسیەکان میرابۆیان بە نیشتیمان پەروەر دادەنا و بە پێچەوانەی ئەمیشەوە سەیری تالیرانیان دەکرد، کەچی دوای دەرکەوتنی هەموو بەڵگەنامەکان و ساغبوونەوەیان هەموو بەسەرهاتەکان و وێنەکە ئاوەژووبۆوە میرابۆ لە خانەیەکی نزم و تالیرانیش لە خانەیەکی بەرزدایە. باری میللەتی کوردیش ئێجگار ناسکە لەبەرئەوە دەبێ ئێمە لە حوکمەکانماندا هەموو ئەوو لایەنە قورسانە وەبەرچاوبگرین کە کار دەکەنە سەر ڕەوتی ژیانمان، واتە نابێت لە هەڵسەنگاندنماندا زۆر توندڕەوبین هەروەک چۆن ناشبێت چاو لە خیانەتی کەس بپۆشین. من لەم چەندانەدا وتارێکم دەربارەی موشیری حەمەی سلێمان بڵاوکردەوە لە وتارەکەدا ڕەخنەم

لە خۆم گرتووە چونکە بەوردی لە نامەی دکتۆراکەمدا دەوری ئەو پیاوەم هەڵنەسەنگاندووە ئەو پاشگەزبوونەوەشم لە خۆدانەبووە ئەنجامی دۆزینەوەی چەند بەڵگەنامەیەکی بایەخدار و پێداچوونەوەیەکی وردبوو بە حوکمی ڕابردووی خۆمدا کەچی لەگەڵ ئەوەشدا ژمارەیەک لە ڕوناکبییرە دڵسۆزەکانی کورد ئەو وتارەی منیان لاپەسەند نەبووە، جا لێرەدا دەمەوێت بڵێم هەمووو دڵسۆزێ دەبێت دڵی بەوە خۆشبێت کورد خۆفرۆشێکی کەمتربێت چونکە بەداخەوە لەسەر خایەن و خۆفرۆش پەکمانەکەوتووە.

شیلان: موشیری حەمەی سلێمان بە بیرەوەری زۆر کەس لەوانە ئەحمەد خواجە و ڕەفیق حیلمی لە شەڕی دەربەندی بازیاندا هاوکاری ئینگلیزی کردووە، دیارە ئەو هۆی سەرەکی شکانی شێخ مەحمەد نەبووە لەو شەڕەدا، خەڵک زیادەڕۆییان کردووە کە بە تاکە هۆی سەرنەکەوتنی شێخیان داناوە بەڵام ئەوە هیچ لەو ڕاستیە کەمناکاتەوە کە ئەو خیانەتی لە میللەتەکەی کردووە، ئەو بەڵگەنامانە چین کە وای لێکردی بەرگری لە موشیر بکەیت و ڕەخنە لەخۆت بگریت؟

کەمال مەزهەر: موشیری حەمەی سلێمان خۆفرۆش نەبووە، سەرکردەیەکی مامناوەندی هەمەوەند بووە و وەک زۆربەی هەرە زۆری سەرکردەکانی تر ڕەفتاریکردووە، بێگومان ئنگلیز هیچ پێویستیەکیان بە موشیر نەبووە تا بتوانن بەسەر شێخ مەحمود زاڵبن، ئەوان بە تۆپ و فرۆکەو زرێپۆش هاتن، بە پلانی وردی ستراتیجی ڕەفتاریاندەکرد لەبەر ئەوە هێزەکەی شێخ کە بە چەکی کۆن و هەستی کوردایەتی هاتبوونە مەیدان توانی بەرگریبکات ئەوە بۆخۆی شتێکی گەورەیە، بەڵام ئەوە بە تەنها بەسنەبوو بۆ سەرکەوتن بەسەر هێزێکی گەورەی دوژمندا. بەڵگە نامەیەکم دۆزییەوە کە تیایدا باسی ئەوەی کردووە کە چۆن موشیری حەمەی سلێمان لەگەڵ دەستەیەک سەرداری تردا ساڵی ١٩٣٠داوای مافی کوردیان کردووە ئەمە وایلێکردم عەوداڵی ڕاستیبم بۆ پاکانەکردن لەو پیاوە، تاکە شت کە لەوانەیە ڕەخنەهەڵگربێت ئەوەیە کە موشیری حەمەی سلێمان وەک دەڵێن گوایە ئەو شێخ مەحمودی بە ئنگلیز ناساندووە، بەڵام ئەوەش وانیيە چونکە حاکمی گشتی بەریتانی «ولسن» دەڵێ من بە جلوبەرگدا زانیم ئەو پیاوە بریندارەی لای تاشە بەردەکەوە کەوتبوو شێخ مەحمود بوو.

ئێمە دەبێ هەر عەوداڵی ڕاستیبین وە پێویستە بە وردی شت بخوێنینەوە، دەبێ دڵمان بەوە خۆشبێ کە تۆمەتی خۆفرۆشی لە کوردێک دووربخەینەوە، زۆرکەس لە خوێنەوارەکانمان بە قووڵی و بە وردی ئەو وتارەیان نرخاندبوو وەک لیوا ركن نەجمەدین نەقشبەندی و د. فواد حەمە ڕەشید دوو وتاری پشتگیریان لەسەر وتارەکەی من بڵاوکردەوە، وە د. ذنون پیریاری کە

لە زانکۆی بەغداد مامۆستایە تەلەفۆنی بۆ کردم ووتی هەرچەندە جاران دوژمنایەتیەکی زۆر هەبوو لە نێوان هەمەوەند و ئێمەدا بەڵام وتارەکەی تۆم زۆر بەدڵبوو چونکە ویژدان حوکمی تیادابوو. موشیری حەمەی سلێمان نە باوکمە نە ماممە، نە دیومە نە ئەیناسم بەڵام فەرمانی مێژوو وابوو کە دەبێ بەرگری لە ڕاستیەکی وونبکەم.

نمونەیەکی ترت پێدەڵێم: عومەرخانی شکاک کە دایەپاڵ دوژمنانی قازی موحەمەد ڕۆژێک لەگەڵ نووسەری ئەمەریکی قازی دۆگ لاسدا گفتوگۆدەکەن، کابرای ئەمەریکی هێرشێکی زۆر دەکاتە سەر قازی مەحمود و ژمارەیەکی تر لە ڕابەرە نیشتمان پەروەرەکان، عومەرخانی شکاک خۆی بۆ ناگیرێ و بە توندی بەرپەرچیدەداتەوە، دۆگلاس سەری سوڕدەمێنێ و پێیدەڵێ تۆ لەگەڵ ئێمەی یان لەگەڵ ئەوانی، ئەویش لە وەڵامدا پێیدەڵێ قوربان کورد هەر کوردە. ئەمە لە خۆیدا پەندێکی گەورەیە، زروفی کورد ئێجگار سەختە و هەرگیز نابێ ئەوە لەیادبکەین، مامۆستا مەسعود مەحەمەد قسەیەکی زۆر نازداری هەیە دەفەرموێ: «من کوردم لامەقبوڵە تا ڕۆخی خیانەت» واتە هەر پێی لەم دیوەوەبێ ئەو هەر کوردە.

شیلان: خەڵکانی شارەزای زەمانی پاشایەتی بەخراپ باسی بەکر صدقی ناکەن و دەڵێن پرۆژەیەکی بۆ پاشەڕۆژی کورد پێبووەو لەم ڕووەوە گەلێک بەڵگەدەهێننەوە، کەچی تۆ دژی ئەو بیروڕایانەیت بۆچی؟

کەمال مەزهەر: بەکر صدقی سەربازێکی لێهاتووبوو، پیاوێکی ئازابووە، نکوڵی لەوەنەکردووە کە کوردە بە پێچەوانەی زۆر کەسی تر بەڵام بەکر صدقی هەرگیزاو هەرگیز کوردایەتی نەکردووە بەڵکو چ خۆی و چ بەرقی برای بە حوکمی ئیشەکەیان بەشداریانکردووە لە دامرکاندنەوەی بزوتنەوەی ڕاپەڕینەکانی گەلی کورد، زۆر سەیرە بەکر صدقی نیازی بووبێ بەهۆی سوپای عێراقەوە دەوڵەت بۆ کورد دابمەزرێنێ، ئەمە کام عەقڵ و کام مەنتق قبووڵیدەکا، ئێمە بە داخەوە لەبەرئەوە مێژوو زوڵمیلێکردووین دەرفەتی ئەوەمان بۆ هەڵنەکەوتووە بۆیە حەیرانی هەموو بەندو باوێکی لەوجۆرە دەبین، هەزار هەزار خۆزگە بەکر صدقی کوردایەتی بکردایە تاوەکو وتارو کتێبم لەسەر بنووسیایە. دووپاتیدەکەمەوە من مێژوونوسم مێژوو بەلامەوە زانستەو لێکدانەوەیە، هەڵسەنگاندنە، ئەنجام دیاریکردنە.

من هەوڵبدەم پاکانە بۆ موشیری حەمەی سلێمان بکەم ئەی ئاخۆ چیم بکردایە ئەگەر بەکر صدقی کوردایەتی بکردایە، لەگەڵ ئەوەشدا لای من بەکر صدقی هەر پیاوێکی گەورەیە و زۆریشم خۆشدەوێ چونکە هیچ کاتێک ئینکاری ئەوەی نەکردووە کە کوردە هەوڵیداوە بەپێی

توانا یاریدەی ئەفسەرە کوردەکان بدات، بەڵام ئەو لە ڕاستیدا عەرەبچێتی دەکرد نەک کوردایەتی من بە چرای ڕۆنگەرچەکەوە بەدووی ئەوانەدا دەگەڕێم کە بەدڵسۆزی کوردایەتیان کردووە.

شیلان: هۆی تێکچونی بزوتنەوەو شۆڕشەکانی کورد دەگەڕێتەوە بۆچی؟ وەک لەناوچوونی ئەمارەتی بابان/ ڕوخانی کۆماری مهاباد/ تێکچوونی حوکمەتەکەی شێخ مەحمود/ هەرەسهێنانی شۆڕشی ئەیلول.

کەمال مەزهەر: کورد لە کۆڕی خەبات هیچ درێغییەکی نەکردووە ڕۆژنەبووە ئەو گەلە دەستبەرداری سەنگەری خەباتبێت بەڵام بەداخەوە جوگرافیا لەگەڵ کوردا زۆر نەیاربووە، کوردستان لە شوێنێکی سەختی دوور لە دەریا هەڵکەوتووە، وڵاتەکەش هێند خۆش و دڵڕفێن و دەوڵەمەندە کارێکی وای نەکردووە لە ڕابردوودا وەک گەلانی تر بەرەو ناوچەکانی نزیک کوردستان بکشێن چونکە هیچ کاتێ هەستیان بەوە نەکردووە کە پێویستیان بە دەریا و دەرفەتە، ئەمە هۆیەکی سەرەکی سەرنەکەوتنی خەباتی کوردە لە ڕابردوودا. بەڵام لە مێژووی هاوچەرخدا هۆی سەرەکی ئەو سەرنەکەوتنە دەگەڕێتەوە بۆ سیاسەتی زلهێزەکانی جیهان و شۆڤێنیەتی دەستە حوکمدارەکانی ئەو وڵاتانەی کوردستانیان بەسەردا دابەشکراوە، لەوەتەی کورد لە کۆڕی خەباتدایە هیچ کاتێ تەرازوی هێز بەلای ئەودا نەشکاوەتەوە لە ڕابردووشدا کەس لەسەر کورد هەڵینەئەدا ئەگینا لە ڕاستیدا کوردەکە بۆخۆی درێغی نەکردووە، هەڵبەت ڕابەرانی کوردیش کەوتوونەتە هەڵەوە، بەڵام هەرگیزاو هەرگیز ناتوانم ئەو جۆرە هەڵانە بەهۆی سەرەکی کەوتنی ڕاپەرینەکانی کورد دابنێم، هەمیشە باری ئەو ڕابەرانە ئێجگار سەختبووە، ئێمە نابێ بە چاویلکەی ئەمڕۆ لەتەلاری ژیانی خۆمانەوە بڕوانینە خەباتی سەختی ڕابەرانی گەلی کورد. پێش ئەوەی تۆ بێیت بە نووسینی وتارێکەوە خەریکبووم لە وتارەکەمدا باسی نامەیەکی شێخ مەحمودم کردووە کە دەوروبەری ساڵی ١٩٣٢ یان ١٩٣٣ ناردویەتی بۆ مەلیک فەیسەڵی یەکەم ئەو نامەیەک تازە دۆزیوەتەوە، لە دڵی خۆمدا دەموت بریاو هەزارجار دڵی خامەی شێخی بەردەقارەمان بەر لە نووسینی ئەو نامەیە لە لێداندەکەوت بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەڵێم ئاخۆ چەند کەس بەرگەی ئەو دەردەسەریەی دەگرت کە لە مایسی ساڵی ١٩٣١ بەسەر شێخ مەحمودا هات دوژمنانی کورد پەتپەتێنیان پێکرد، هەر ڕۆژەی لە شارێکەوە بۆ شارێکی تر دەیانگواستەوە، سەرەتا لە ئور پاشان لە ناصریە دوای ئەوە لە حلە پاشان لە عانە، لە رمادیە تا سەرەنجام هێنایانە بەغداد و بەدەستبەسەری تا مایسی ١٩٤١

مایەوە، هەر لەناو ئەو بەڵگەنامانەی ئەو فایلەی کە سەرگوزشتەی دوورو درێژی ئەو ڕۆژە تاریکانەی شێخ مەحمود دەگێڕنەوە، بەڵگەنامەیەکی تێدایە باسی ئەوە دەکات چۆن بەچکە بێرەوشتەکانی شاری حلە بەهووهاوە دووی شێخ مەحمود کەوتوون کاتێک لەسەر یەکێ لە شەقامەکانی شار دیویانە. دیسان دەیڵێمەوە زۆر ئاسانە من لە کتێبخانەکەی خۆمدا دابنیشم و ئەو مێژووە هەڵسەنگێنم بێئەوەی خۆم لە نزیکەوە ئاگاداری ئەو دەردو ئازارو بەسەرهاتانەبم کە ئەو ڕابەرانە دیویانە، ئەبێ مێژوونووس یان ڕوناکبیری ووردبین هەمیشە بە ویژدانەوە ڕوداوەکان هەڵسەنگێنێ و هەرگیزنابێت ئەوە لەیادبکا ئاخۆ خۆی دەتوانێت بەرگەی چەند لەو دەردەسەریە بگرێ کە ئەو ڕابەرانە دیویانە.

شیلان: بەڕای جەنابت بیروڕای ئاینیی تا چ ڕادەیەک کاریکردۆتە سەر بزوتنەوەو شۆڕشەکانی کورد، ئایا بەرەوپێشیبردوون یاخود بە پێچەوانەوە کارێکی سلبی هەبووە بۆ سەری؟

کەمال مەزهەر: لەو بارەیەوە وتارێکم بڵاوکردۆتەوە لە پاشکۆی ڕۆژنامەی عێراق کە بەکوردی دەردەچێ بەناوی ئیسلامی سیاسی ئەو وتارەم لە چوار ژمارەدا بڵاوکردۆتەوە، زۆر حەزدەکەم ئەو وتارەم بخوێنیتەوەو پوختەکەی بۆ وەڵامی ئەو پرسیارە ئەوەیە، هەرچۆنێبێت سەرنجی من وەهایە کە کورد بەدڵ بوونەتە موسڵمان وە بەدڵ خزمەتی شارستانێتی ئیسلامیان کردووە هۆی سەرەکی ئەم دەورە بەم جۆرە لێکدەدەمەوە: کە لەسەدەی «٦»ی پێش زاین دەوڵەتی میدیا ڕوخاو کورد دەستەڵاتی لەدەستداو بوونە گەلێکی چەوساوەی ژێردەستی ساسانیەکان کە لەگەڵیاندا زۆر خراپ بوون، موسڵمانەتی هەرچۆنێک بێت جۆرە برایەتی و یەکسانیەکی بۆ هێنان یا بابڵێین دۆخی کورد لە ژێر سایەی ئیسلامدا کەوتە بارێکی باشتر وەک لەوەی ڕۆژگاری ساسانیەکان، لەوانەیە ئەوە ڕەنگێکی زۆر دڵسۆزانەی کورد دابێتەوە بەڵام ئەوەی کە جێیداخە ئەوەیە وای هەستدەکەم ئیسلامیەکانی لای خۆمان کەمتر پەرۆشی مەسەلەی کوردن، بە پێچەوانەی ئیسلامەکانی تورکیا و ئیران و وڵاتە عەرەبەکان کە هەوڵدەدەن لە ڕێگەی ئاینی ئیسلام نەتەوەکەی خۆیان بەرزبکەنەوە، دەبێ ئیسلامیەکانی کوردستانیش بەر لەهەرشت بیر لە نەتەوەی کوردو دواڕۆژی نەتەوەی کورد بکەنەوە.

شیلان: پەیوەندیت بە هیچ حیزب و ڕێکخراوێکەوە کردووە لە ژیانتا؟

کەمال مەزهەر: سەرەتای ژیانم چەپ ڕەوبووم لەگەڵ کۆمەنستەکاندا ئیشم دەکرد تا چووم بۆ خوێندنی باڵا لە وڵاتی شورەوی لەوساوە بەیەکجاری خۆم بۆ مێژوو تەرخانکرد هەرچەندە

دەزانم ژیان هەمووی سیاسەتە، یەکێکی وەک من ناتوانێ دوورەپەرێزبێت، هەمیشە کوردایەتیمکردووەو کوردایەتیدەکەم چونکە وانەبێت ناتوانم ڕێز لە خۆمبنێم ڕێزی خۆشم بۆ خۆم لەسەرە هەموو ڕێزێکی ترەوەیە.

شیلان: وەک پێشتر ئاماژەتپێدا ماوەیەکی زۆر لە شورەوی بوویت هەردوو دکتۆراکەت لەوێ هێنا، ئایا ئەو گۆڕانکاریانەی کە لە کۆتایی هەشتاکاندا بەسەر سۆڤیەتدا هات چۆنی دەبینی؟

کەمال مەزهەر: ڕوخانی وڵاتی شورەوی ڕوداوێکی ئیجگار گەورەو جەرگبڕە، ئێمە هەموو جاران چاوەڕوانی ئەوەبووین ڕژێمە سەرمایەدارەکان بروخێن، جێگەی داخە ڕژێمێکی سۆشیالیزمی وا گەورە لە پڕ ناوی لە ناو ناواندا نەمێنێ، ئەو مەسەلەیە زۆر قووڵە پێویستی بە لێکدانەوەی فکری و ئابوری و کۆمەڵایەتی و مێژووییە، من تا ئێستا چەند جارێک لە دەزگا ڕوناکبیریەکانەوە داوایان لێکردووم محاضرەی تایبەت لەسەر ئەو مەسەلەیە بڵێمەوە وە پێش سێ ساڵ لەمەوبەر لە عمان لە ئوردن داوەتی تایبەتی کرام بۆ محاضرەیەکی لەو بابەتە وە من هەندێ بۆچوونی خۆم هەیە لەو محاضرەیە ووتوومە لە ڕاستیدا دەبوو ئەو محاضرەیە لە نامیلکەیەکدا بڵاوبکەمەوە.

شیلان: تا ئێستا بیرەوەریەکانی خۆت نووسیەوەتەوە؟

کەمال مەزهەر: بەڵێ دیارە هەرکەسێ دەچێتە پایزی ژیانەوە بیر لەوە دەکاتەوە بیرەوەریەکانی خۆی بنووسێ، نیازمە ئەو بیرەوەریانە بەناونیشانی «لە پەراوێزی کوردایەتی دا» بنووسمەوە جگە لەوە ڕۆژنامەنووسێک هەیە بەناوی «فاروق عومەر» ئەویش دەیەوێ لە ڕێگای پرسیارەوە بیرەوەریەکانم تۆماربکات؟

شیلان: جگە لە نووسین و بڵاکراوەکانت چی تازەت بەدەستەوەیە؟

کەمال مەزهەر: دوو کتێبم هەیە ئامادەن بۆ چاپ بەڵام باری چاپ زۆر سەختە و جارێ دامناون، یەکێکیان لەسەر «خەباتی گەلی کورد لە ئێران تا کەوتنی کۆماری مهاباد» کە گەلێک بەڵگەنامەم دەربارەی ئەو مێژووە نووسیوە بۆیە پێموایە جێگەی خۆی بگرێ. سەرباری ئەوە کاتێکی زۆر بە بەڵگەنامە بەرینەکانی ڕۆژگاری پاشای عێراق دەبەمەسەر، شتی زۆر

دەگمەنیان تێدایە ئێستا بە نامەی دکتۆرای قوتابیەکەوە خەریکم کە ناوی «ئیسماعیل»ـە لەسەر شاری هەولێر دەنووسێ، لەبەر ئەو نامەیە گەڕامەوە بۆ بەڵگەنامەکانی خۆم پێش ئەوەی تۆ بێیت لەناو یەکێ لەو بەڵگەنامەیە کە قوتابیانی هەولێر لە ساڵی ١٩٣٠ شانۆ نامەیەکیان پێشکەشکردووە لەسەر صلاح الدینی ئەیوبی کە تیایدا بە شانازییەوە ئەو لایەنانەیان دەرخستووە کە قارەمانێکی بە ڕەگەز کورد بووە وە هەر لەناو ئەو بەڵگەنامانە ڕاستییەکی بایەخدارم دۆزییەوە کە ئەویش ئەوە دەردەخات کە دەستەیەک لە نیشتمان پەروەرانی کوردی هەولێر بەسەرۆکایەتی «عەلی مەحمودی کاکە خانی دزەیی» بە گەرمی لە دوا قۆناغی ڕاپەڕینەکانی شێخ مەحمود بەشداریانکردووە، یان ئەوەی کاتێک نوێنەری باڵای عێراق «المندوب السامی البریطانی فی العراق» لەگەڵ جێگری سەرۆک وەزیران «جعفر عسکری» لە مانگی ئابدا چونەتە کەرکوک و هەولێر و سلێمانی وە بە دوورودرێژی وتووێژیانکردووە دەربارەی مەسەلەی کورد، زۆر کەس لەوانە دیویانن پیاوانەو دڵسۆزانە قسەیانکردووە لەوانە سەید ئەحمەدی خانەقا و سمایل بەگی ڕەواندزی و مەعروف چاوک، موحەمەد بەگی جاف، کەریم بەگی فەتاح بەگی جاف. ئێستا من کاتێکی زۆرم بەسەرپەرشتی نامەی ماجستێر و دکتۆرای شاگردەکانمەوە ئەڕوات تا ئێستا دەیان لەو نامانە بەسەرپەرشتی من تەواوبوون وە جێگەی شانازیمە کە «١٠» لەو نامانە تا ئێستا وەک کتێب چاپکراون، دوانیان دەربارەی «نوری سعید» و یەکێکیان دەربارەی «شیخ محمد رضا الشبیبی» کە لە لەندەن چاپکراوە، ژمارەیەکی تریشیان دەربارەی مێژووی نوێ و هاوچەرخی ئێرانە.

شیلان: هەوڵت نەداوە لە دوای خۆت یەکێ پێبگەیەنیت کارەکانت تەواوبکات؟

کەمال مەزهەر: لاوکی کوڕم کە ئێستا تەمەنی ٣٧ساڵانە و لە مۆسکۆ دەژی زۆر حەزیدەکرد مێژوو تەواوبکات، زۆر بەداخەوە من واملێکرد کە هەندەسە تەواوبکات پێموایە ئەوە یەکێکە لە هەڵەکانی ژیانم ئەگینا لەو باوەڕەدابووم لاوک مێژوونوسێکی باشی لێدەرچوایە.

شیلان: چۆن ئەو کتێبە مێژوویانە هەڵدەسەنگێنی کە لەم هەشت ساڵانەی دواییدا دەرچوون وەک کورد و عەجەم، حکومەتی کوردستان هەردوو بەرگەکەی هاوار...؟

کەمال مەزهەر: ئێمە ئیجگار هەژارین لە بەاری مێژوونوسیندا لەبەرئەوە دەرچوونی هەر نامیلکەیەک یان هەر وتارو کتێبێک دەربارەی مێژووی کورد دڵم خۆشدەکات، هەڵبەت

بەرهەمی بێ کەموکورت نییە، بەڵام لایەنی چاکی ئەو بەرهەمانە زۆر زیاترن لە کەموکورتیەکانیان وە هەڵبەت هەموویان جێگەی شیاوی خۆیان دەگرن لە ناو کتێبخانەی کوردی، خۆزگە لەوەش زیاتر بەرهەمی مێژوویی بڵاودەکرایەوە.

شیلان: ئەی ئەم مێژوونوسانە چۆن هەڵدەسەنگێنی؟ د. جەمال ڕەشید، عبدالرقیب یوسف، موحەمەد ڕەسوڵ هاوار، مەلا جەمیلی ڕۆژبەیانی.

کەمال مەزهەر: پێمخۆشە ناوی مامۆستا جەمیل ڕۆژبەیانی بخەیتە سەرەتاوە چونکە شیاوی ئەوەیە، کەسیان لەم بەڕێزانە لە بواری خۆیاندا درێغیاننەکردووە و خزمەتەکانیان بەلای منەوە گەورەیە و بە شانازییەوە لە کتێبی مێژوودا باسی هەموو ئەو ناودارانەو ئەوانەی تریشم بەڕێزەوە کردووە گەلی کورد پێویستی بە دەیان مێژوونوسی لێهاتوو هەیە.

شیلان: پەیوەندی نێوان ڕوناکبیرانی کورد لە بەغداد لە دوای جەنگی کەنداوەوە چۆنە؟

کەمال مەزهەر: ڕوناکبیری دڵسۆزو ڕێکوپێکمان هەیە، بەڵام باری سەختی ژیان کاریکی وایکردووە پەیوەندی لە نێوانیاندا بە ڕادەیەکی پێویست پتەونەبێت لەگەڵ ئەوەشدا زوو زوو دەنگی مەسعود موحەمەد و خەسرەو جاف و موحەمەدی مەلا کەریم و کەسانی تر لە دەزگاکاندا بەرزدەبێتەوە، بەداخەوە ئێمە بەهۆی دواکەوتنمان کەمێک خۆخۆرین، وتارێکم لە هاوکاریدا بڵاوکردۆتەوە بەناوی «دەردەکورد» بریا ئەو وتارەت دەخوێندەوە.

شیلان: بیرت لەوە نەکردۆتەوە کە بگەڕێیتەوە بۆ شارەکەی خۆت؟

کەمال مەزهەر: لە ڕاستیدا زۆر حەزدەکەم بەڵام پێموایە جارێ لێرە زیاتر دەتوانم خزمەتی مێژووی کورد بکەم.

شیلان: داهاتووی کورد چۆن دەبینی؟

کەمال مەزهەر: لە تاریکترین ڕۆژدا هەمیشە ڕوناکبین بووم، چونکە بروایەکی پتەوم بە گەلەکەم هەیە؛ سەرباری ئەوەی ڕەوڕەوەی مێژوو هەمیشە بەرەوپێش دەڕوات، پێموایە گەلەکەمان وەک شاخ و داخی کوردستان خۆی پتەوە بۆیە هەر ماوەو هەر دەمێنێ.